

14.- A ditadura de Primo de Rivera (golpe de estado e etapas: delimitación temporal e características principais)

A ditadura de Primo de Rivera foi o réxime político que gobernou en España dende o golpe de Estado do capitán xeneral de Cataluña, Miguel Primo de Rivera, o 13 de setembro de 1923, ata a dimisión de éste o 28 de xaneiro de 1930 e a súa substitución polo goberno de Dámaso Berenguer.

Diversos factores explican que a ditadura militar comezara a contemplarse como unha solución á crise entre a alta burguesía, gran parte das clases medias e o Exército. Un deles foi o descontento do exercito tras o desastre de Annual ocorrido en Marrocos, os ataques ao rei pola súa responsabilidade no desastre, e o afán por evitar as consecuencias do expediente Picasso para algúns importantes xenerais. Outros factores foron o auxe dos nacionalismos periféricos (especialmente a radicalización catalanista) e ascenso dos republicanos e do movemento obreiro. Ademais, o clima de violencia e o número cada vez máis elevado de prácticas terroristas cun elevado número de vítimas provocaba un forte impacto na sociedade. A inestabilidade, indecisión e incapacidade dos gobernos para solucionar os problemas provocará o apoio a outras solucións. Por último, o triunfo do fascismo Italiano tras a *Marcha sobre Roma* en 1922 e o ascenso ao poder de Mussolini, no contexto do descrédito dos sistemas democráticos na Europa de entreguerras, constituíu un importante exemplo para a situación española do momento.

A sublevación de Primo de Rivera (1923) contou coa inmediata comprensión e apoio do rei Alfonso XIII. O sistema canovista foi substituído, no medio da indiferenza popular e con escasa resistencia, por unha ditadura militar. Primo de Rivera declarou estado de guerra, a supresión das garantías constitucionais e a disolución das Cortes.

O seu goberno divídese en dúas etapas:

- O Directorio Militar (1923-1925):

Tras o golpe, o ditador Primo de Rivera constituíuse o ministro único, pasando a ser asesorado por un Directorio Militar (a modo de goberno composto exclusivamente de militares). Tras o novo goberno estaba o mesmo bloque de poder que dominara o país durante a Restauración, a oligarquía de terratenentes e industriais. O ditador tomou rapidamente medidas:

- Suspensión de la Constitución de 1876. O novo réxime goberna mediante decretos e as autoridades vixentes substitúense por militares. Preténdese rexenerar a vida política, acabar coa vella estrutura de poder da Restauración e o caciquismo. Na práctica os cargos públicos son ocupados polos adictos ao réxime entre os que se integran os antigos caciques e os membros da oligarquía.
- Represión dos nacionalismos acusados de separatistas. Prohibición da bandeira e himno catalán e restrición do uso da lingua catalá ao terreo privado. Estas actuacións favorecerán a radicalización dos movementos nacionalistas nos que crecerá o apoio ao republicanismo de esquerdas e ao independentismo.

- Política de ``man dura`` en todo o referente á orde pública, reprimindo folgas e manifestacións e perseguindo o terrorismo anarquista. Esta política producirá o descenso do número de folgas e atentados.
- O grande éxito do Directorio tivo lugar en África. O Desembarco de Alhucemas en 1925 puxo fin á resistencia das cábilas do Rif e rematou coa guerra. O seu líder Abd-el-Krim entregouse ás autoridades do Marrocos francés.
- Estes logros motivaron a Primo de Rivera para tratar de consolidarse no poder. Para incrementar a súa base de apoio creou a Unión Patriótica (1924), partido único do réxime baixo a súa dirección. Tratábase de seguir o modelo fascista de Mussolini en Italia.

- O Directorio Civil (1925-1930)

A finais de 1925, un goberno con civís, presidido por Primo de Rivera, substituíu ao Directorio Militar. Tratábase de institucionalizar a Ditadura. En 1927, constituíuse unha Asemblea Nacional Consultiva, a modo de Cortes, formada na súa maioría por membros da Unión Patriótica elixidos por sufraxio restrinxido. Primo continuaba a seguir o modelo italiano, neste caso o Consello Fascista. Esta Asemblea fracasou rapidamente no seu intento de redactar unha lei fundamental que fixera o papel de Constitución da ditadura.

Tamén imitou o modelo social do fascismo italiano, establecéndose a Organización Corporativa Nacional, especie de sindicato que trataba de arbitrar entre patróns e obreiros mediante a creación dos *comités paritarios* para o que contou coa colaboración dos socialistas que a consideraron vantaxosa para consolidar tanto o partido como o sindicato. Ademais desenvolveu unha política laboral e social populista e intervencionista, orientada a mellorar as condicións de vida dos traballadores para obter o seu apoio (Lei de Casas Baratas, Código do Traballo, subsidios para familias numerosas).

A política económica da ditadura caracterizouse polo intervencionismo estatal (o estado buscaba regular prezos, salarios, produción, etc) e o nacionalismo económico. Os seus obxectivos foron impulsar a industria nacional mediante uns elevados aranceis proteccionistas e a concesión de axudas ás grandes empresas. Tamén creou grandes monopolios estatais en sectores estratéxicos (CAMPSA, Telefónica) e desenvolveu grandes inversións na construción de obras públicas. Estefoi un dos aspectos máis destacados desta etapa (obras de regadío, construción de encoros, ferrocarrís, electrificación do país) que, aparte de modernizar as infraestruturas e vías de comunicación empregaban un gran número de man de obra. Aínda que se beneficiou da conxuntura expansiva internacional da década dos vinte, esta política de gasto público obrigou a un incremento moi importante da débeda pública que pasará factura ao estado coa crise mundial de 1929.

A partir de 1926, a ditadura empezou a perder apoios e aumentou a oposición e as críticas, das que non se librou Alfonso XIII. Os partidos da alternancia e os republicanos comezaron a mostrar a súa oposición ao réxime; intelectuais (como Unamuno), escritores e xornalistas enfrontáronse ao ditador a pesar da censura; tamén o fixeron universitarios e nacionalistas. Finalmente Primo de Rivera, falto de apoios, incluso dos militares (descontentos desde a disolución do corpo de artillería)

e do rei, cunha imaxe que quedou ligada ao réxime ditatorial presentou a súa dimisión en xaneiro de 1930.

Tras a dimisión de Primo de Rivera, o rei Alfonso XIII nomeou presidente de Goberno ao xeneral Dámaso Berenguer coa pretensión de volver a un sistema rexido pola Constitución de 1876. O rexeitamento deste sistema conduciu á unión dos partidos que se opoñían á monarquía no *Pacto de San Sebastián* (Agosto de 1930). Republicanos, catalanistas e socialistas acordaron organizarse para derrocar á monarquía e establecer unha *república parlamentaria*, cunha nova constitución e liberdades políticas e relixiosas, producíndose sublevacións republicanas que fracasan.

A axitación social e política e a negativa dos partidos a acudir ás eleccións xerais provocou a substitución do xeneral Berenguer polo almirante Aznar, que intentou volver á normalidade constitucional convocando eleccións por etapas. As eleccións municipais do 12 de abril convertéronse nun plebiscito a favor ou en contra da Monarquía e o triunfo das candidaturas republicano-socialistas en vilas e cidades desembocou na proclamación da Segunda República o 14 de Abril de 1931.

15.- O establecemento da II República (forzas políticas e constitución de 1931)

Tras a dimisión do ditador Miguel Primo de Rivera o 29 de xaneiro de 1930, sucedéronse unha serie de gobernos que tentaron devolver ao debilitado réxime monárquico á senda constitucional e parlamentaria, a pesar da febleza dos partidos dinásticos. Alfonso XIII nomeou presidente do goberno a Dámaso Berenguer. Este período será coñecido como *ditablanda* debido ás pretensións do presidente de restablecer o sistema de 1876. A lentitude na aplicación de reformas foi a causa do fracaso de Berenguer. Durante o seu goberno, tivo lugar o Pacto de San Sebastián (17 de agosto de 1930). Nel, a Alianza Republicana e outras personalidades políticas de ideoloxía socialista ou nacionalista, acordaron a estratexia para poñer fin ao reinado de Alfonso XIII e instaurar a República. Ademais, en decembro dese ano, tiveron lugar varios intentos frustrados de impoñer a república pola forza. O máis salientable foi o acontecido en Jaca, levado a cabo polos capitáns Galán e García Hernández. O seu resultado foi a detención e o fusilamento destes militares.

Berenguer foi reemprazado polo almirante Juan Bautista Aznar en febreiro de 1931. O novo goberno convocou, o 12 de abril, eleccións municipais. Estas adquiriron un carácter de plebiscito a favor ou en contra da monarquía. O triunfo das candidaturas republicanas nas grandes cidades e capitais de provincia propiciou a proclamación da 2ª República o 14 de abril de 1931.

O Goberno provisional, que fora deseñado no Pacto de San Sebastián, proclamou presidente do goberno a Niceto Alcalá-Zamora. Sen apoios, Alfonso XIII exíliouse. Dende abril a decembro, o país estivo presidido por este Goberno Provisional que aprobou unha serie de decretos para abordar as medidas máis urxentes e necesarias para transformar a política española:

- Desenvolver unha serie de medidas e decretos necesarios para poñer en marcha a república: decretar a amnistía, restablecer as liberdades públicas e sindicais e convocar eleccións a cortes constituíntes.
- Debeu afrontar o problema de Cataluña xa que o mesmo 14 de abril, en Barcelona, Francesc Maciá (dirixente de Esquerra Republicana) proclamou o *Estado Catalán e a república federal*. O goberno provisional, tratando de reconducir a situación, acordou un programa para acelerar a inmediata posta en marcha da autonomía catalá co recoñecemento da Generalitat como órgano de goberno autónomo provisional e a inmediata elaboración dun estatuto.
- Tamén deu inicio a unhas serie de medidas reformistas ante problemas que necesitaban unha resposta inmediata: a miseria agraria con medidas para favorecer aos xornaleiros agrarios como o *decreto de laboreo forzoso* ou o *decreto de termos municipais*, o analfabetismo coa dotación de escolas e mestres e a republicanización do exército coa reforma militar de Azaña.

Nas eleccións a cortes constituíntes a coalición de republicanos e socialistas que formaba o goberno provisional obtivo unha ampla maioría. Estas cortes aprobaron a primeira constitución republicana da historia de España: a Constitución de 1931.

Esta constitución declara a España como unha república parlamentaria de traballadores de toda clase e unha república que será laica, con separación entre igrexa e estado. Un estado que se define como integral, onde cabe a posibilidade de

crear unha autonomía alí onde se solicite. Algúns dos seus trazos máis característicos son: o sufraxio universal masculino e feminino (levado á práctica por primeira vez en 1933), soberanía popular, unha ampla declaración de dereitos nos que aos dereitos individuais clásicos se lle unen a liberdade de reunión, asociación e o dereito á educación, dereitos de tipo social que significan un avance significativo respecto ás anteriores constitucións. O Presidente da República sería elixido polas Cortes (órgano unicameral) por un período de 6 anos e tiña a potestade de nomear ou destituír ao Presidente de Goberno, pero sempre coa conformidade das Cortes. Para garantir o equilibrio dos mecanismos democráticos creaba un sistema de controis mutuos entre as Cortes e a Presidencia da República. Tamén establecía un modelo de economía no que asumía o principio de que a riqueza do país quedaba subordinada aos intereses da economía nacional e, aínda que garantía o dereito á propiedade privada, establecía a posibilidade da expropiación, abrindo así o camiño para poder realizar unha reforma agraria. Tamén concedía ao Estado a facultade de intervir e dirixir os asuntos económicos en caso de necesidade, o que permitiría a nacionalización de certos sectores da economía.

A proclamación da República tivo unha forte repercusión no panorama político, dividindo á sociedade en polos opostos, feito que desencadeará no 36 a Guerra Civil. Na dereita, nun primeiro momento viviuse a desorientación pola proclamación da República, pero despois apareceu reorganizada en torno á *CEDA* de Gil Robles que aglutinou ás distintas dereitas rexionais e contou co apoio da xerarquía católica expresando de forma ambigua o seu actamento do sistema. Máis á dereita aparecerán partidos de perfil máis autoritario, monárquicos afonsinos (*Renovación española*), carlistas (*Comunión Tradicionalista*) e algúns fascistas como *Falange Española y de las JONS* liderada por José Antonio Primo de Rivera. Na esquerda destacan o *PSOE*, o *PCE*, o *POUM* (comunistas de tendencia trostkista) e o anarquismo da *CNT* e a *FAI*. Na liña de pensamento republicano temos formacións de dereitas, de centro-dereita populista como o *Partido Republicano Radical* de Lerroux ou de esquerda como é o caso de *Acción Republicana* de Manuel Azaña, ou a *ORGA* de Casares Quiroga. No nacionalismo periférico destacan partidos de dereita como o *PNV* vasco ou a *Lliga* catalá e partidos de esquerda como *Esquerra Republicana* de Cataluña.

16.- As grandes reformas da República

Trala proclamación da Segunda República, convocáronse eleccións a Cortes Constituíntes, que deron a maioría ós grupos pro-reformistas dos partidos republicanos e do PSOE. Aprobaron a Constitución de 1931, que definía a España como un estado democrático, laico, cun presidente da República, un goberno responsable ante o Congreso, sufraxio universal masculino e feminino e cunha estrutura unitaria do territorio con posibilidade de estatutos de autonomía. Como presidente da república foi elixido Niceto Alcalá Zamora, que encargou a Manuel Azaña que formase goberno. Azaña optou pola alianza dos republicanos de esquerda e os socialistas para gobernar.

Comezou así o denominado bienio reformista (1931-1933), debido ás importantes reformas realizadas que pretendían transformar e modernizar as estruturas sociais, políticas e económicas herdadas da Restauración que se atoparan coa oposición dos grupos oligárquicos ostentaban dito poder. Ademais, estas reformas veranse afectadas pola conxuntura económica da II República, condicionada polo crack do 29, que dificultou a obtención de fondos para a súa financiación.

A primeira das reformas foi a reforma militar ou Lei Azaña que consistiu nunha reestruturación do exército. Debido a que durante a ditadura de Primo de Rivera se promocionaron os ascensos tanto por méritos como por antigüidade, a estrutura do exército adoeceía dunha macrocefalia excesiva que o facía inoperante e terriblemente caro. Suprimíuse a Academia de Formación de oficiais de Zaragoza (para non favorecer o incremento de novos oficiais). Por temor, o goberno non se atreveu a suprimir a Garda Civil e para realizar funcións de policía urbana e protectora da República, preferiu crear os Gardas de Asalto. Tamén se eliminou a Lei de xurisdicións de 1906 e os militares deberon xurar fidelidade á República, pois pretendíase republicanizar o exército. Esta reforma provocou a crispación de moitos sectores do exército, sobre todo ós africanistas.

A reforma educativa e a coñecida como reforma relixiosa (ou do clero) foron impulsadas polo carácter laico do estado español establecido pola Constitución, que decretou por primeira vez na Historia de España a separación da Igrexa e o estado. Dita reforma conduciu a extinción do Concordato de 1851 o que supuxo afirmar a non confesionalidade do estado, aprobar a liberdade de cultos, o divorcio e o matrimonio civil. No plano educativo prohibíuse o ensino ás ordes relixiosas e fíxose obrigatorio o ensino primario, do que se encargaría o estado. Apostouse por modernizar os métodos pedagóxicos, investir na formación de profesores laicos e construír numerosas escolas públicas primarias para alfabetizar á poboación (destaca tamén a creación das Misións Pedagóxicas para a difusión da cultura). Estas actuacións provocaron a crispación do clero e un crecente enfrontamento entre a Igrexa e o estado republicano.

O goberno tamén plantexou a necesidade de levar a cabo unha reforma agraria para tratar de resolver os graves problemas do campo español, que non lograran arranxar os liberais do século XIX cos seus procesos desamortizadores. No momento no que se promulgou a reforma o sur de España presentaba unha estrutura latifundista, caracterizada pola abundancia e a miseria dos xornaleiros. Alei de Reforma Agraria plantexaba a expropiación con indemnización das terras non produtivas dos terratenentes. Para levala á práctica creouse o Instituto de Reforma Agraria (IRA) por parte do estado. Con isto, os terratenentes perderían o poder social sobre os xornaleiros, polo que comezaron a intentar entorpecer o proxecto mediante

os seus deputados. Os xornaleiros, desesperados ante a lentitude e pouca repercusión da reforma, emprenderon mobilizacións inspiradas nas doutrinas anarquistas na defensa dunha mellora da súa precariedade. A tensión fíxose evidente no fracasado golpe de estado do xeneral Sanjurjo (1932), que contaba co apoio dos latifundistas andaluces, e que provocou unha reacción dos partidos no goberno que axilizou a reforma, ou na matanza de Casas Viejas, provocada pola represión por parte das forzas da orde pública dunha revolta de xornaleiros anarquistas. Consecuentemente, esta reforma non descontenta unicamente aos propietarios das terras, senón tamén aos xornaleiros, pola escaseza de cambios e a severidade da represión costándolle a República o apoio da CNT - FAI nas seguintes eleccións.

A reforma da estrutura territorial do estado pretendía conceder estatutos de autonomía ás denominadas nacionalidades históricas descentralizando a administración do Estado. Os cataláns lograrán obter o seu estatuto en 1932 (suspendido en 1934 durante o bienio antirreformista e repostado polo goberno da Fronte Popular). Os vascos non conseguiron obter o seu estatuto ata 1936, pois o que propuxeron inicialmente o PNV e os carlistas non foi aceptado por antirrepublicano. En Galicia, tardouse moito en elaborar o estatuto de autonomía e cando os deputados do Partido Galeguista o presentaron en 1936 (foi Castelao o encargado) non chegou a ser confirmado polas Cortes debido ao inicio da Guerra Civil.

Finalmente a reforma social de Largo Caballero (secretario xeral do PSOE e UXT) tratou de mellorar a situación dos obreiros fomentando reformas nas negociacións dos contratos de traballo, establecendo seguros sociais e favorecendo a actividade dos sindicatos. Estas reformas non chegaron a contentar ós obreiros e xornaleiros, pero molestaron moito ós empresarios e terratenentes.

A posta en práctica das reformas atopouse limitada pola inestabilidade política da república, e pola oposición da oligarquía, acostumada a exercer o poder, que optará por organizarse electoralmente. Destacará a *CEDA* de Gil Robles, que aglutinará aos católicos e afonsinos descontentos, e o partido fascista *FE y de las JONS* de J. A. Primo de Rivera.

En 1933 Alcalá Zamora dissolveu as cortes e convocou eleccións que gañou o bloque antirreformista, debido á unidade das dereitas e os católicos, a ampliación do sufraxio, o abstencionismo anarquista derivado de Casas Viejas e o descontento pola lentitude do proceso reformista. Iniciouse así o denominado Bienio antirreformista ou negro, dominado polo *Partido Republicano Radical* de Lerroux e a *CEDA*, cuxa principal tarefa foi abolir dito proceso reformista.

Nas eleccións de febreiro de 1936 unha nova coalición chamada *Fronte Popular*, integrada polos principais partidos de esquerda (republicanos de esquerda, socialistas, comunistas e anarquistas), obtivo a vitoria coa proposta de volver a poñer en funcionamento o proceso reformista iniciado en 1931 e unha amnistía para os represaliados no bienio anterior (polos sucesos de outubro de 1934 coa folga xeral revolucionaria, a rebelión da Generalitat catalana e a revolución de Asturias). Neste momento, os sectores que se sentiron agraviados decidiron abandonar a loita electoral e organizar un golpe militar. Neste momento, xa cesado Alcalá Zamora, o executivo estaba integrado por Manuel Azaña como presidente da República e Casares Quiroga como presidente do goberno.

A modo de conclusión, en relación con este tema, podemos afirmar que a sublevación do 18 de xullo de 1936 tivo como aglutinante non tanto un proxecto político común, xa que as súas propostas eran ideoloxicamente heteroxéneas e oscilaban desde a ditadura militar republicana proposta por Mola ata a restauración borbónica de Gil Robles, senón paralizar o proxecto reformista iniciado en 1931.

17.- A guerra civil: sublevación, bandos en conflito e a súa dimensión internacional

Ante as eleccións de febreiro de 1936, formouse unha coalición de esquerdas, a Fronte Popular, resultado dun acordo electoral, pero non de goberno, entre os partidos republicanos de esquerda, os socialistas e os comunistas, cun programa moderado baseado nunha amnistía xeral para os encarcerados polos sucesos de outubro de 1934 e a recuperación da política reformista do primeiro bienio. Fronte a esta coalición electoral, as dereitas e o centro presentáronse desunidos: a CEDA fracasou no seu intento dunha coalición de dereitas a escala nacional e só logrou establecer pactos concretos e tamén fracasou a extrema dereita no intento derecompoñer o Bloque Nacional.

As eleccións foron gañadas pola Fronte Popular e, primeiro Azaña e logo Santiago Casares Quiroga, foron elixidos para dirixir o goberno. Este último dispersou aos xenerais máis contrarios á República (Franco, Mola...), por ser sospeitosos de tramaren un golpe de estado. Non obstante, a derrota electoral da dereita, a volta ás reformas do primeiro período republicano e o auxo das posicións revolucionarias provocou en diferentes sectores conservadores o medo á revolución social e estimulou os proxectos golpistas ideados por estes militares (fundamentalmente por Mola). O estoupido da sublevación acelerouse despois do asasinato do militante de esquerdas José Castillo e, ao día seguinte como represalia, do deputado de dereitas Calvo Sotelo.

O 17 de xullo de 1936, as tropas situadas no Protectorado de Marrocos levantáronse en contra da República dirixidas por Franco (que se trasladou alí desde Canarias) e, o día 18 fixérono na Península. Entre os días 18 e 20 de xullo o alzamento militar estendeuse ao resto do territorio español con resultados moi diversos. Triunfou en parte de Andalucía, onde o xeneral Queipo de Llano se fixo co poder en Sevilla. O xeneral Mola ocupou Navarra. En Zaragoza, o xeneral Cabanellas logrou dominar a maior parte de Aragón. A rebelión militar tamén se fixo co poder en Castela e León, A Rioxa, Galicia, Canarias, Mallorca e parte de Estremadura.

Nas grandes cidades, como Madrid, Barcelona e Valencia e nas zonas industriais e obreiras de Asturias, País Vasco e Cataluña abortouse a sublevación militar. Nestes lugares, unha parte do exército e das forzas de orde público, Garda Asalto e Garda Civil, mantivéronse fieis á república, ao que se engadiu a fundamental e forte resistencia popular de milicianos das organizacións políticas e sindicais. Tras fracasar o intento de negociación cos sublevados, o goberno da República dirixido por José Giral dera a orde de repartir armas aos militantes das organizacións obreiras.

A raíz do conflito xurdiron dous bandos: o bando nacional ou dos sublevados, formado por oficiais intermedios do exército de Terra, a Garda Civil, as masascatólicas e conservadoras e os pequenos e medianos terratenentes e que contaba co apoio total da Igrexa; e o bando a favor da República, coñecidos como os vermellos polas forzas sublevadas, que estaban constituídos por xenerais do exército de Terra, a Armada e a mariñeiría, a Aviación, a Garda de Asalto, os partidos de esquerda, o proletariado e a pequena burguesía.

Rapidamente o conflito orixinou implicacións internacionais, debido ás tensións políticas existentes nese momento en toda Europa. O auxe do fascismo en Italia e Alemaña provocara unha grande preocupación en países coma Gran Bretaña e Francia. Estes últimos tentaron non conferir un carácter internacional ao conflito acordando coas potencias fascistas un *Comité de Non Intervención*.

Italia e Alemaña, cos que simpatizaban ideoloxicamente os sublevados, non cumpriron o establecido e proporcionáronlles axuda económica, material bélico e voluntarios. A Italia de Mussolini estaba moi interesada en contar con España, para impoñer o seu soño imperial de dominio no Mediterráneo e no norte de África, e enviou un numeroso corpo de voluntarios, coñecido como os *Camisas Negras* italianos. As forzas sublevadas tamén contaron co apoio de Portugal, que enviou aos denominados *Viriatos* (10.000 voluntarios). Alemaña xogou un papel fundamental xa que, grazas á súa axuda, os militares puideron atravesar o Estreito de Xibraltar, protexido pola Armada, afín á República. O réxime nazi, interesado en privar a Francia dun aliado no flanco sur e facer da guerra española un campo de probas para o seu material militar e as novas tácticas de guerra, enviou aos nacionais unidades de carros de combate, forzas de defensa aérea e aviación organizadas na chamada *Lexión Cóndor*.

Por outro lado, a República case non tivo apoios, excepto a Unión Soviética e, en menor medida, México. A URSS, dirixida por Stalin, mostrouse prudente inicialmente pero, coa intervención de Hitler e Mussolini, decidiu colaborar co goberno da República e enviar asesores militares e armas. Ademais, acudiron a participar na Guerra Civil as *Brigadas Internacionais*, partidas de voluntarios procedentes de diversos países, estimulados pola Internacional Comunista ou Komintern, en defensa da causa republicana fronte a ameaza internacional do fascismo.